

El projecte «Zona Baixa» i el paper de l'art contemporani en la formació de mestres

GLÒRIA JOVÉ MONCLÚS

Professora de la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Lleida

El 2009 iniciem el projecte «Zona Baixa», endegat entre la Facultat de Ciències de l'Educació i el Centre d'Art la Panera. «Zona Baixa» és un espai expositiu a la Facultat de Ciències de l'Educació que acull obres d'art cedides pel Centre d'Art la Panera, les quals estableixen un diàleg amb les exposicions temporals que es duen a terme al centre. «Zona Baixa» funciona com a lloc de trobada entre Facultat, Centre d'Art i comunitat. Cada curs acadèmic es concreten dues propostes expositives i es realitzen seminaris entre l'artista i els estudiants de Ciències de l'Educació.

En el grau de Mestres de Primària de la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Lleida, el professorat i l'estudiantat ens ocupem de formar-nos com a persones i mestres per tal que puguem donar resposta a l'heterogeneïtat que hi ha a les aules, als centres i a la vida. Reflexionem sobre els models que tenim integrats com a mestres i sobre què entenem per ensenyar i aprendre. Durant molts anys els recursos que hem utilitzat en la docència per generar aprenentatge i desenvolupar competències han estat textos i contextos més propis del nostre àmbit disciplinari (des de la pedagogia, la psicologia, la sociologia, la història...). La trobada amb el Centre d'Art la Panera va permetre concretar el projecte «Educ-arte - Educa (r) t: espai híbrid»¹, un projecte de treball en xarxa entre la Facultat de Ciències de l'Educació, escoles del territori i els recursos comunitaris, especialment el Centre d'Art la Panera, que pretén incorporar en la nostra docència el fet d'ensenyar, aprendre i comunicar-nos a través de l'art. És a partir de les experiències, les vivències i els coneixements que posem en joc durant la formació, que els estudiants, futurs mestres, elaboren un relat autobiogràfic que nosaltres anomenem «història de vida» i que, segons Hernández i Rifà,² «tracta d'identificar allò que ens permet fer canvi: moments de trànsit personal i professional, aprenentatges, crisi, migracions, ruptures, relació amb nous contextos». La història de vida és una estratègia metacognitiva i l'entenem com un text híbrid (escrit, visual, videogràfic, virtual) en el qual emergeixen els models que hem viscut i que estem reconstruint com a mestres en formació.

L'artista Rogelio López Cuenca, quan el 2012 va inaugurar «Zona Baixa» amb l'obra *A Partilha*, en diàleg amb l'exposició «El Repartiment», que va tenir lloc al Centre d'Art la Panera del 8 de maig al 9 de setembre de 2012, va definir «Zona Baixa» com «un espai de trànsit». Potser és aquest «trànsit» el que fa que «Zona Baixa» es transformi en un espai de formació que permet desenvolupar canvis i innovacions a través de la interacció amb l'art contemporani i que afavoreix la reflexió, la metacognició i el desenvolupament d'estrategies per a la reconstrucció dels models educatius que tots tenim tan integrats.

Les interaccions que surgen al voltant de les obres d'art exposades a «Zona Baixa», així com amb les exposicions del Centre d'Art la Panera i amb el treball amb els artistes que hi participen, són capaces de generar processos individuals i col·lectius de construcció del coneixement i de la identitat, tant personal com professional. La interacció amb l'art contemporani i les dinàmiques socials que es generen en aquesta interacció permeten un abordatge transdisciplinari dels coneixements, des de l'heterogeneïtat i per a ella. Segons

1. G. JOVÉ, H. AYUSO, E. BERTRIAN i L. VICENS, «E. Proyecto "Educ-arte - Educa (r) t": espacio híbrido», *Pulso, Revista de Educación*, núm. 34, 2012.

2. F. HERNÁNDEZ i M. RIFÀ, «Para una génesis de la investigación autobiográfica y de su lugar en educación», en F. HERNÁNDEZ i M. RIFÀ (ed.), *Investigación autobiográfica y cambio social*. Barcelona: Octaedro, 2011, p. 36.

O'Sullivan,³ és possible fer-ho perquè l'art contemporani emergeix des de la transdisciplinarietat, per la seva riquesa expressiva, pels múltiples interrogants que planteja i pels diferents horitzons que ens proposa, i contribueix a la formació d'individus receptius, crítics, dialogants, imaginatius i reflexius.

Entenem l'art contemporani com a instrument de formació i construcció del coneixement, com un potenciador de possibilitats, com una estratègia per poder desenvolupar pensaments rizomàtics que permeten noves relacions, noves possibilitats,⁴ i que porten a trobades que ens permeten aprendre a viure la complexitat de la realitat des de la incertesa i l'esdevenir.

Aquí és on resideix la importància de l'art en la formació de mestres. Coneixem i analitzem l'obra i les formes de vida dels artistes contemporanis. Basant-nos en Bruner⁵ estaríem parlant dels «préstecs de consciència» que ens fan els artistes contemporanis a l'hora de dur a terme el seu treball, com a suport en la desconstrucció i reconstrucció de models que ens porten a esdevenir mestres contemporanis.

Qualsevol peça, imatge, text, experiència, vivència, coneixement... ens pot portar a qualsevol lloc, enllot?

Instantànies de cap a on ens han portat...

El desembre de 2009 s'inicia «Zona Baixa» amb l'artista Javier Peñafiel i la seva obra *Família plural vigilant*, de la sèrie «Egolactante». Posteriorment, del 26 de gener al 25 d'abril de 2010, i amb la complicitat de Glòria Picazo, es va realitzar l'exposició «Veu entre Línies» al centre. Aquesta exposició tenia com a objectiu reflexionar sobre la paraula com a element amb múltiples significats de múltiples significats. En la trobada amb l'artista aprofundim en la seva obra (imatge 1).

La Mireia ens explica la interacció del grup amb l'obra:

Nosaltres varem ser la primera promoció a participar en el projecte de «Zona Baixa». L'artista ens va explicar que «Egolactante» és un personatge que intenta construir la seva identitat a partir de la interacció amb l'entorn, amb tot el que l'envolta... Ens va servir com a préstec de consciència per construir la nostra identitat personal i professional. «Egolactante» planteja tres processos de construcció de la identitat. Un primer procés és el procés «monologal» de diàleg i de reflexió amb un mateix, un procés dialògic que intenta establir interacció amb altres persones i, finalment, un procés polifònic d'escolta de l'àgora, de la plaça pública. El nostre company Sergi va elaborar una peça que representava el seu «Egolactante» i va deixar l'obra a la classe. Tots hi varem poder intervenir. L'«Egolactante» del Sergi va deixar de ser una construcció de la identitat personal i professional per convertir-se també en construcció d'identitat col·lectiva (imatge 2).

El Jordi s'apropia de l'obra *La lucha*, de Carlos Garaicoa, vinculada a l'exposició «Fi de Silenci», que del 14 de maig al 28 d'agost de 2011 es podia veure a la Panera, per donar veu a les protestes del 15-M. El Jordi ens explica:

Va ser a partir de la visualització d'aquesta obra a la «Zona Baixa» de la Facultat, i després, amb l'exposició que es realitzava al Centre d'Art la Panera, que vaig poder establir un paralelisme amb un moviment que justament va començar un dia després de la inauguració. Aquest és el famós 15-M, el moviment en què també es va viure aquest clima de ruptura, de canvi social, que el mateix artista plasmava en les seves obres (imatge 3).

3. S. O'SULLIVAN, *Art encounters Deleuze and Guattari: thought beyond representation*. Londres: Palgrave Macmillan, 2006.

4. G. DELEUZE I F. GUATTARI, *Mil mesetas, capitalismo y esquizofrenia*. València: Pre-Textos, 1987.

5. J. BRUNER, *La educación, puerta de la cultura*. Madrid: Visor, 1999.

El 2011, «Paisatges Segregats», que acull *Demolicions, descampats i hortes urbanes*, de Lara Almarcegui; *Cementiri de pneumàtics*, del col·lectiu Basurama, i *Salmon arm*, de Jordi Bernadó, permet a la Ivette i la Carla reinterpretar i reconstruir el seu lloc de treball, a través de la reutilització d'espais i mobles:

Nosaltres som monitores de temps de lleure a l'Acudam, un centre de persones adultes amb discapacitat de Mollerussa. Aquestes persones tenen poques competències en activitats que no tingui relació amb el treball. Així doncs, el nostre objectiu era capacitar aquestes persones perquè poguessin gaudir del temps d'oci. Per aconseguir-ho vàrem haver de canviar d'espai, ja que normalment el temps d'oci es desenvolupava al mateix lloc de treball. A «Zona Baixa» hi havia una obra de Lara Almarcegui que proposava reutilitzar vells espais i els donava una altra utilitat. Vàrem decidir remodelar un espai que teníem a Acudam, donar-hi una altra utilitat i poder-lo utilitzar com a temps d'oci. Amb l'ajuda de tots els membres de la comunitat i la proposta de Basurama sobre la reutilització de mobles vàrem recollir diferents mobles i vàrem aprendre a reutilitzar-los i reconstruir-los. Els vàrem donar noves utilitats, i amb això vàrem crear un nou espai que, anomenem l'Espai de l'Amistat (imatge 4).

El treball amb Javier Codesal, basant-se en l'obra *Lectura de Ibz Quzman*, que mostra les dificultats d'una parella intentant traduir un poema andalusí, permeten a la Mireia reflexionar sobre les dificultats comunicatives que ella havia experimentat durant el període de pràctiques en una escola on el 75 % dels nens i nenes tenia una llengua materna distinta a la llengua vehicular de l'escola. També li permet reflexionar sobre el proverbio italià que diu «Traduttore, traditore».

El treball amb Juan Vicente Aliaga, comissari de l'exposició «Exercicis de Memòria», realitzada del 26 de gener al 24 d'abril de 2011, va permetre a la Noemí reflexionar sobre el seu paper com a futura mestra. Què és un mestre, si no un comissari en el seu propi context?

I les obres de «Nord i Sud», del 2012, *Los invisibles*, de Consuelo Bautista, i *Estrecho Adventure*, de Valeriano López, porten la Noemí a escriure:

Ho he relacionat amb la visita a «Zona Baixa» [...] l'artista mostrava una sabatilla solitària, deixant entreveure que les persones deixem rastres, el rastre sempre queda [...] Jo durant la infància, quan la meva mare treballava, feia coques al forn; ella no em deixava, però jo les feia i les amagava. Quan venia de treballar sempre sabia que les havia fet. [...] Abans de veure aquest treball no m'havia plantejat quins rastres m'han deixat els meus mestres i quin rastre deixaré jo al meus alumnes [...].

A través d'aquests exemples observem com les obres i el procés creatiu de l'artista serveixen de préstec de consciència per als estudiants, futurs mestres, per prendre consciència dels seus processos formatius i concretament dels seus propis projectes. Amb aquest relat hem volgut mostrar que treballar a partir de l'art contemporani, en el marc del projecte «Zona Baixa», permet emergir l'heterogeneïtat de veus en la formació de mestres, des de l'esdevenir, cosa que fa que els futurs mestres desenvolupin noves mirades que permetin entendre els processos d'ensenyament i aprenentatge de formes diferents, creatives i inclusives, per ser capaços de gestionar la incertesa i l'heterogeneïtat que caracteritza el segle XXI.

imatge 1.

imatge 2.
«Egolactante» col·lectiu, de Sergi Arbó, exposat
a la Jornada de Portes Obertes de la Panera.

imatge 3.
Relació entre «Fi de Silencio» i el 15-M,
de Jordi Botargues.

imatge 4.
Espai de l'Amistat, d'Ivette Bellmunt
i Carla Folguera, al centre Acudam.

El proyecto «Zona Baja» y el papel del arte contemporáneo en la formación de maestros

GLÒRIA JOVÉ MONCLÚS

Profesora de la Facultad de Ciencias de la Educación de la Universitat de Lleida

En 2009 iniciamos el proyecto «Zona Baja», impulsado entre la Facultad de Ciencias de Educación y el Centre d'Art la Panera. «Zona Baja» es un espacio expositivo de la Facultad de Ciencias de Educación que acoge obras de arte cedidas por el Centre d'Art la Panera, las cuales establecen un diálogo con las exposiciones temporales que se llevan a cabo en el centro. «Zona Baja» funciona como lugar de encuentro entre Facultad, Centre d'Art y comunidad. Cada curso académico se concretan dos propuestas expositivas y se realizan seminarios entre el artista y los estudiantes de Ciencias de la Educación.

En el grado de Maestros de Primaria de la Facultad de Ciencias de la Educación de la Universitat de Lleida, el profesorado y el estudiantado nos ocupamos de formarnos como personas y maestros para que podamos dar respuesta a la heterogeneidad que se halla en las aulas, en los centros y en la vida misma. Reflexionamos sobre los modelos que tenemos integrados como maestros y sobre qué entendemos por enseñar y aprender. Durante muchos años, los recursos que hemos utilizado en la docencia para generar aprendizaje y desarrollar competencias han sido textos y contextos más propios de nuestro ámbito disciplinario (desde la pedagogía, la psicología, la sociología, la historia...). El encuentro con el Centre d'Art la Panera permitió concretar el proyecto «Educarte-Educa(r) t: espacio híbrido»,¹ un proyecto de trabajo a través de la red entre la Facultad de Ciencias de la Educación, escuelas del territorio y los recursos comunitarios, especialmente el Centre d'Art la Panera, que pretende incorporar en nuestra docencia el hecho de enseñar, aprender y comunicarnos mediante el arte. Es a partir de las experiencias, las vivencias y los conocimientos que ponemos en juego durante la formación, que los estudiantes, futuros maestros, elaboran un relato autobiográfico que nosotros denominamos «historia de la vida» y que, según Hernández y Rifà,² «trata de identificar aquello que nos permite llevar a cabo un cambio: momentos de tránsito personal y profesional, aprendizajes, crisis, migraciones, rupturas, relación con nuevos contextos». La historia de la vida es una estrategia metacognitiva y la entendemos como un texto híbrido (escrito, visual, videográfico, virtual) en el que emergen los modelos que hemos vivido y que estamos reconstruyendo como maestros en formación.

El artista Rogelio López Cuenca, cuando en 2012 inauguró «Zona Baja» con la obra *A Partilha*, en diálogo con la exposición «El Repartimiento», que tuvo lugar en el Centre d'Art la Panera del 8 de mayo al 9 de septiembre de 2012, definió «Zona Baja» como «un espacio de tránsito». Quizás es este «tránsito» el que hace que «Zona Baja» se transforme en un espacio de formación que permite desarrollar cambios e innovaciones a través de la interacción con el arte contemporáneo y que favorece la reflexión, la metacognición y el desarrollo de estrategias para la reconstrucción de los modelos educativos que todos tenemos tan integrados.

Las interacciones que surgen en torno a las obras de arte expuestas en «Zona Baja», así como con las exposiciones del Centre d'Art la Panera y con el trabajo con los artistas que participan, son capaces de generar procesos individuales y colectivos de construc-

1. G. Jové, H. Ayuso, E. Bertrian y L. Vicent, «E. Proyecto "Educarte - Educa (r) t": espacio híbrido», *Pulso, Revista de Educación*, núm. 34, 2012.

2. F. Hernández y M. Rifà, «Para una génesis de la investigación autobiográfica y de su lugar en educación», en F. Hernández y M. Rifà (ed.), *Investigación autobiográfica y cambio social*. Barcelona: Octaedro, 2011, p. 36.

ción de conocimiento y de la identidad, tanto personal como profesional. La interacción con el arte contemporáneo y las dinámicas sociales que se generan en esta interacción permiten un abordaje transdisciplinario de los conocimientos, desde la heterogeneidad y para ella. Según O'Sullivan,³ es posible hacerlo porque el arte contemporáneo emerge desde la transdisciplinariedad, por su riqueza expresiva, por los múltiples interrogantes que plantea y por los distintos horizontes que nos propone, y contribuye a la formación de individuos receptivos, críticos, dialogantes, imaginativos y reflexivos.

Entendemos el arte contemporáneo como instrumento de formación y construcción del conocimiento, como un potenciador de posibilidades, como una estrategia para poder desarrollar pensamientos «rizomáticos» que permiten nuevas relaciones, nuevas posibilidades,⁴ y que llevan a encuentros que nos permiten aprender a vivir la complejidad de la realidad desde la incertidumbre y el devenir.

Aquí es donde reside la importancia del arte en la formación de maestros. Conocemos y analizamos la obra y las formas de vida de los artistas contemporáneos. Basándonos en Bruner⁵ estaríamos hablando de los «préstamos de conciencia» que nos hacen los artistas contemporáneos a la hora de llevar a cabo su trabajo, como soporte en la deconstrucción y reconstrucción de modelos que nos llevan a ser maestros contemporáneos.

Cualquier pieza, imagen, texto, experiencia, vivencia, conocimiento... ¿puede llevarnos a cualquier lugar, a ningún lugar?

Instantáneas de hacia dónde nos han llevado...

En diciembre de 2009 se inicia «Zona Baja» con el artista Javier Peñafiel y su obra *Familia plural vigilante*, de la serie «Egolactante». Posteriormente, del 26 de enero al 25 de abril de 2010, y con la complicidad de Glòria Picazo, se realizó la exposición «Voz entre Líneas» en el centro. Esta exposición tenía como objetivo reflexionar sobre la palabra como elemento traído de múltiples significados. En el encuentro con el artista profundizamos en su obra (figura 1).

Mireia nos explica la interacción del grupo con la obra:

Nosotros fuimos la primera promoción en participar en el proyecto de «Zona Baja». El artista nos explicó que «Egolactante» es un personaje que intenta construir su identidad a partir de la interacción con el entorno, con todo lo que lo rodea... Nos sirvió como préstamo de conciencia para construir nuestra identidad. Un primer proceso es el proceso monologal de diálogo y de reflexión con uno mismo, un proceso dialógico que intenta establecer interacción con otras personas y, finalmente, un proceso polifónico de escucha del ágora, de la plaza pública. Nuestro compañero Sergi elaboró una pieza que representaba a su «Egolactante» y dejó la obra en clase. Todos pudimos intervenir en ella. El «Egolactante» de Sergi dejó de ser una construcción de la identidad personal y profesional para convertirse también en construcción de identidad colectiva.

Jordi se apropió de la obra *La lucha*, de Carlos Garaicoa, vinculada a la exposición «Fin de Silencio», que del 14 de mayo al 28 de agosto de 2011 se podía ver en la Panera, para dar voz a las protestas del 15-M. Jordi nos explica:

Fue a partir de la visualización de esta obra en la «Zona Baja» de la Facultad, y después, con la exposición que se realizaba en el Centre d'Art la Panera, que pude establecer un paralelismo con un movimiento que justamente empezó un día después de la inauguración. Este es el famoso 15-M, el movimiento donde también se vivió este clima de ruptura, de cambio social que el propio artista plasmaba en sus obras.

3. S. O'SULLIVAN, *Art encounters Deleuze and Guattari: thought beyond representation*. Londres: Palgrave Macmillan, 2006.
4. G. DELEUZE y F. GUATTARI, *Mil mesetas, capitalismo y esquizofrenia*. Valencia: Pre-Textos, 1987.
5. J. BRUNER, *La educación, puerta de la cultura*. Madrid: Visor, 1999.

En 2011, «Paisajes Segregados», que acoge *Demoliciones, descampados y huertos urbanos*, de Lara Almarcegui; *Cementiri de pneumàtics*, del colectivo Basurama, y *Salmon arm*, de Jordi Bernardó, permite a Ivette y Carla reinterpretar y reconstruir su lugar de trabajo, a través de la reutilización de espacios y muebles:

Nosotras somos monitoras de tiempo libre en Acudam, un centro de personas adultas con discapacidad de Mollerussa. Estas personas tienen pocas competencias en actividades que no tengan relación con el trabajo. Así pues, nuestro objetivo era capacitar a dichas personas para que pudieran disfrutar del tiempo libre. Para conseguirlo, tuvimos que cambiar el espacio, ya que normalmente el tiempo de ocio se desarrollaba en el mismo lugar de trabajo. En «Zona Baja» había una obra de Lara Almarcegui que proponía reutilizar viejos espacios y les daba otra utilidad. Decidimos remodelar un espacio que teníamos en Acudam, darle otra utilidad y poderlo utilizar como tiempo de ocio. Con la ayuda de todos los miembros de la comunidad y la propuesta de Basurama sobre la reutilización de muebles, recogimos diferentes muebles y aprendimos a reutilizarlos y reconstruirlos. Les dimos nuevas utilidades, y con eso creamos un nuevo espacio, que llamamos el Espacio de la Amistad.

El trabajo con Javier Codesal, basándose en la obra *Lectura de Ibz Quzman*, que muestra las dificultades de una pareja intentando traducir un poema andalusí, permiten a Mireia reflexionar sobre las dificultades comunicativas que ella había experimentado durante su periodo de prácticas en una escuela donde el 75 % de los niños y niñas tenían una lengua materna distinta a la lengua vehicular de la escuela. También le permite reflexionar sobre el proverbio italiano que dice «*Traduttore, traditore*».

El trabajo con Juan Vicente Aliaga, comisario de la exposición «*Éjercicios de Memoria*», realizada del 26 de enero al 24 de abril de 2011, permitió a Noemí reflexionar sobre su papel como futura maestra. ¿Qué es un maestro, si no un comisario en su propio contexto?

Y las obras de «*Norte y Sud*», de 2012, *Los invisibles*, de Consuelo Bautista, y *Estrecho Adventure*, de Valeriano López, llevan a Noemí a escribir:

Lo he relacionado con la visita a «Zona Baja» [...] la artista mostraba una zapatilla solitaria, dejando entrever que las personas dejamos rastros, el rastro siempre queda [...] Yo durante la infancia, cuando mi madre trabajaba, hacia tortas en el horno; ella no me dejaba, pero yo las hacía y las escondía. Cuando llegaba de trabajar siempre sabía que las había hecho [...] Antes de ver este trabajo no me había planteado qué rastros me dejaron mis maestros y qué rastro dejaré yo a mis alumnos.

A través de estos ejemplos observamos cómo las obras y el proceso creativo del artista sirven de préstamo de conciencia para los estudiantes, futuros maestros, para tomar conciencia de sus procesos formativos y concretamente de sus propios proyectos. Con este relato hemos querido mostrar que trabajar a partir del arte contemporáneo, en el marco del proyecto «Zona Baja», permite emerger la heterogeneidad de voces en la formación de maestros, desde el devenir, hecho que hace que los futuros maestros desarrollen nuevas miradas que permitan entender los procedimientos de enseñanza y aprendizaje de formas distintas, creativas e inclusivas, para ser capaces de gestionar la incertidumbre y la heterogeneidad que caracteriza el siglo xxi.